

Manuela Palacios (ed.). 2017. *Migrant Shores. Irish, Moroccan & Galician Poetry*. Cliff of Mother: Salmon Poetry. 138 pp. [Con caligrafías de Hachemi Mokrane]

Dende o que se coñece como “xiro creativo” nos estudos de tradución sabemos que a tarefa tradutiva implica non só unha mediación cultural, senón tamén que esta acciona mecanismos similares aos que mobiliza a creación literaria. A nova antoloxía de Manuela Palacios, *Migrant Shores. Irish, Moroccan & Galician Poetry*, incorpora o entendemento contemporáneo sobre a tradución presentando un diálogo creativo e intercultural a dúas bandas: “Morocco & Ireland”, por un lado, e “Galicia & Ireland” por outro. O libro artéllase arredor do tema da emigración, con cada unha destas seccións reproducindo unha estrutura similar: poemas orixinais en galego ou árabe (neste último caso con caligrafías de Hachemi Mokrane), seguidos da súa tradución ao inglés e finalmente un poema en diálogo cos anteriores asinado por unha escritora ou un escritor de Irlanda.

A literatura sobre a emigración é un campo no que Palacios xa traballou nos volumes *Letras nómades. Experiencias da mobilidade feminina na literatura galega* (2014), editado por Ana Acuña, e en *Exsistere: Women’s Mobility in Contemporary Irish, Welsh and Galician Literatures* (2016), editado por María Jesús Lorenzo Modia. Neles, Palacios analizaba este tema en textos inspirados en fotografías de autores e autoras galegas e irlandesas, respectivamente. Nesta ocasión, a editora de *Migrant Shores* abre o tema da diáspora ao diálogo entre a literatura árabe, galega e irlandesa, seguindo unha liña semellante á doutros proxectos de tradución como *To the Wind Our Sails: Irish Poets Translate Galician Poetry* (2010), editado xunto a Mary O’Donnell, ou *Forked Tongues. Galician, Basque and Catalan Women’s Poetry in Translations by Irish Writers* (2012).

A vontade de Manuela Palacios de conectar en concreto as literaturas galega e irlandesa ofrecera fértiles resultados tamén no ámbito dos estudos literarios de xénero, dos que son exemplo *Palabras extremas: Escritoras galegas e irlandesas de hoy* (2008), en co-edición con Helena González; *Writing Bonds: Irish and Galician Contemporary Women Poets* (2009), en colaboración con Laura Lojo, ou xunto con esta última e María Xesús Nogueira, *Creation, Publishing and Criticism: The Advance of Women's Writing* (2010). A novidade de *Migrant Shores*, porén, radica na inclusión dun terceiro eixo, a literatura marroquí, que ademais de expandir as perspectivas sobre a experiencia da emigración, nos convida a repensar os referentes cos que dialogar e cara aos que tender lazos na procura de identificación.

Na introdución a editora pon en relación estes tres contextos culturais aludindo ao sentimento de dislocación que comparten “both due to their colonial background – notwithstanding its different manifestations – and because of their chronic experience of migration” [debido tanto ao seu pasado colonial –a pesar das súas diferentes manifestacións– como á súa experiencia crónica da emigración] (11). Palacios apunta así non só aos intensos procesos migratorios que viviron estas tres comunidades ao longo da súa historia, senón tamén á influencia que neles tivo a dominación experimentada a mans doutros estados-nación. A construción nacional é unha cuestión relevante en relación ao tema da migración, xa que esta delimita as fronteiras que os estados levantan e gardan, ademais de traspasar as identidades dos suxeitos e de influír na nosa elaboración daquilo que chamamos fogar. Estas categorías, que os fluxos migratorios reforzan e desestabilizan a un tempo, asoman por detrás dos poemas que recolle *Migrant Shores*. A cuestión da pertenza, a identidade e os procesos de hibridación, alienación e outredade experimentados na migración e no exilio, ou a violencia física e simbólica que as persoas migrantes sofren ao cruzar as fronteiras, aparecen abordadas aquí tanto dende a perspectiva colectiva como individual.

Unha boa parte dos poemas compilados reflexionan sobre cuestións comúns á experiencia da diáspora a través do tempo e de diferentes culturas. A primeira parte, “Morocco & Ireland”, abre cun diálogo entre Mohammed Bennis e Paula Meehan no que exploran o tempo en suspensión e a inmensidade do descoñecido que afronta quen deixa o fogar. Mais, mentres en “The Lessons of Exile” [As leccións do exilio] Bennis se centra na oportunidade de aprendizaxe, Meehan apunta tamén ao proceso de desaprender os referentes do pasado que inevitabelmente leva aparelado.

A ollada sobre a diáspora aparece en ocasións atravesada por outros factores como o xénero. Palacios sinala o seu desexo de incluír nos relatos da emigración a perspectiva das autoras, así como a experiencia das mulleres migrantes, que a miúdo queda relegada a un segundo plano. Taha Adnan e Máighrèad Medbh amosan nos seus poemas a experiencia da dislocación e de non pertenza traspasada pola violencia patriarcal. Adnan poetiza a evolución vital dunha rapaza de familia marroquí asentada en Bruxelas, e a través de imaxes que mesturan a dureza e a vulnerabilidade de “This budding hybrid” [Este híbrido incipiente] (38) asoma o constante solapamento entre elementos das dúas culturas, que non fan senón evidenciar a súa condición de Outra en ambas. A pesar da súa rebeldía, a rapaza vese asfixiada polas construcións patriarcais presentes nas dúas sociedades. No poema de Medbh, a opresión patriarcal marca o corpo feminino e o exilio ao que a protagonista é condenada pola súa familia, contada a través da ollada da súa irmá pequena que deixa tamén constancia do illamento interior desta personaxe: “No-one guessed her exile.” [Ninguén imaxinaba o seu exilio] (45). A seguinte parella de poetas explora o sentimento de baleiro e as expectativas fanadas de moitas mulleres migrantes. Se Fatima Zahra Bennis recolle a nostalgia e a corporalidade do desexo frustrado –“passion’s ink/ upon the desert/ of your body. [...] No country claims you,/ no harvest/ fills you.” [a tinta da paixón/ sobre o deserto/ do teu corpo. [...] Ningún país te reclama,/ ningunha colleita te enche] (49)—, Susan Connolly transforma ese sentimento nunha ansiedade que acaba por murchar o que antes estivera vivo: “never again / grew leaf-green/ in spring.” [nunca máis/ medraron follas verdes/ na primavera] (50).

O drama da actual crise dos refuxiados é outros dos temas centrais de moitos dos poemas da antoloxía, especialmente na parte marroquí e nas respostas das e dos poetas irlandeses. Imane El Khattabi recrea o medo e a violencia no escenario desolado pola guerra, onde “birds found no refuge among/ leaves dripping blood” [os paxaros non atopan refuxio nas follas pingando sangue] (55), mais tamén nas fronteiras custodiadas pola policía que os refuxiados deben cruzar para sobrevivir. Hugh O’Donnell recolle na súa resposta ese sentimento de desposuímento e mostra como a loita dos refuxiados continúa do outro lado, deténdose nun cotián que transmite a súa claustrofobia e dislocación no que nunca será un fogar: “You wear other people’s clothes, [...] / show up to view a basement flat,/ damp walls absorbing any trace/ of the last resident but no place/ for children who won’t go outside.” [Levas a roupa doutra xente, [...] / aparecer para ver un piso nun soto,/ paredes cubertas

de mofo absorbendo calquera resto/ do último inquilino pero ningún lugar/
para os nenos que non sairán fóra] (57).

A perda do fogar e o trampo do desprazamento a través dos bordes enmarca o diálogo entre Mohamed Ahmed Bennis e Catherine Phil MacCarthy. En “Imagination without a Path”, Bennis lida coa destrución do lugar de pertenza e a súa memoria. Pola súa banda, Catherine Phil MacCarthy recrea ese desposuímento na resistencia da familia O Halloran para evitar ser expulsada da súa casa, no contexto dos desafuzamentos masivos de labregos durante a loita pola terra no rural irlandés a finais do século XIX. As imaxes de protección que o poema aglutina arredor da casa colapsan coa violencia coa que lles é arrebatada. A continuación, o diálogo da parella que forman Aicha Bassry e Sarah Clancy sitúase tamén no momento da perda, centrándose na viaxe para cruzar os bordes e a incerteza do futuro. A descrición da paisaxe do porto, aparentemente tranquila, do poema de Bassry desemboca na evidencia dramática da emigración: “I see the boat that will carry me across/ Soon./ And on the opposite seashore,/ I see a woman withering/ In a dark corner of life.” [Vexo o bote que me levará ao outro lado/ Pronto./ E na costa oposta,/ Vexo unha muller desolada/ Nun recuncho escuro da súa vida.] (65). Nuns versos directos e honestos, Sarah Clancy respóndelle manifestando a súa propia impotencia – e a da poesía – ante a inxustiza que viven as persoas refuxiadas e a falta de empatía da sociedade “while boats full of people/ drown in the Med and while our governments let them” [mentres botes cargados de xente/ afunden no Mediterráneo e mentres os nosos gobernos o permiten] (66).

A interacción poética de Mezouar El Idrissi e Thomas McCarthy coa que pecha esta sección engade unha nota máis positiva co poema de El Idrissi que presenta a confluencia de culturas no escenario nocturno de Granada a través da poesía, a música e o amor. Alí o estranxeiro árabe atópase coa propia cultura nun proceso de reapropiación –“Alhambra, your saga is mine!” [Alhambra, a túa saga é a miña!] (72). Thomas McCarthy mantén a imaxe vibrante desa Granada de El Idrissi, mais confróntaa coa aflición dos exiliados, para quen “life is suspended” [a vida queda en suspenso] (73).

Na sección “Galicia & Ireland” o diálogo e a aproximación á migración aparece a miúdo mediada polo esforzo por conectar a experiencia doutros coa propia na procura de empatía. Na parella formada por Martín Veiga e Eiléan Ní Chuilleanáin, Veiga preséntanos un proceso de emigración dobre a través

dos recordos dunha nena nacida na Habana de pais galegos que volve a Galicia e lembra o seu primeiro fogar. A casa, símbolo desa vida pasada, volve primeiro idealizada a través de imaxes intensamente sensoriais, e remata coa descrição das súas ruínas, que representan o desamparo na vivencia da emigración, xunto cos “baúis aboiando na brétema/ ou nun océano de ovellas dondas, estraviadas” (77). No poema de Eiléan Ní Chuilleanáin, outra rapaza nova atravesa o Océano Atlántico, desta vez de Irlanda a América e como noviza. Nuns versos que describen o traballo cotiá no rural irlandés, Ní Chuilleanáin condensa con sinxeleza e eficacia a vida desta moza que toma a decisión de emigrar “to a house full of rules –so far away” [a unha casa chea de regras –tan lonxe] (82), suscitando reflexións sobre o espazo da liberdade e das propias escollas. Tamén a resposta de Maurice Harmon ao poema de Eva Veiga tenta establecer unha ponte entre a experiencia do pobo irlandés e a doutros pobos emigrantes. A corporalidade presente nos versos de Eva Veiga, nos que evoca a dureza da experiencia da migración a través de oposicións de contrarios –“e fas lume/ cos restos prohibidos do naufraxio (88)– é retomada por Harmon para falar dos refuxiados e para denunciar como “We in the West, fearing and hiding the memory,/ [...] Forget white handkerchiefs fluttering at rural stations” [Nós en occidente, temendo e ocultando a memoria,/ [...] Esquecemos os panos brancos ondeando nas estacións de tren rurais] (91). O intento por conectar diferentes realidades aparece de novo no diálogo entre Baldo Ramos e Celia de Fréine. O primeiro conta a emigración da súa familia a Estados Unidos e escolle o símbolo da árbore para condensar a loita das familias migrantes á hora de establecer un fogar ao que pertencer: “teñen algo de árbore centenaria ao medrar no interior dun desexo/ porque xa precisan pouca terra/ para dar o seu froito” (95). Celia de Fréine responde á historia de emigración de Ramos deténdose na imaxe e as penurias dos emigrantes irlandeses chegando á emblemática Ellis Island e relacionándoa coa viaxe dos refuxiados que conseguen cruzar o Mediterráneo, e a perda daqueles que xa non chegarán: “Ages will pass before the bones of those/ lost from coffin-ships/ turn to shell or shale or sand” [Pasarán séculos antes de que os ósos daqueles/ perdidos dos barcos-cadaleitos/ se convertan en cuncha ou sedimento ou area] (100).

O enfoque sobre a emigración muda lixeiramente na conversa poética entre Chus Pato e Lorna Shaughnessy para centrarse na comunicación entre as persoas emigradas e aquelas que quedan nos fogares que deixaron atrás. Pato emprega as fotos da emigración como canle de comunicación na que se deixa entrever certa idealización dos destinos da emigración galega a

Europa durante o século XX e o alleamento entre ambas as partes. No poema de Shaughnessy, ante a ausencia de fotos, o eu lírico fai unha reconstrución imaxinaria da vida dunha parente súa emigrada en Nova York, lembrando a fascinación que causaban as súas visitas e suxerindo a mesma imaxe idealizada do éxito dos emigrados que se intúe no poema de Pato, xunto a certo estrañamento arredor da emigrante que a converte en estranxeira. Na parella que lle segue, Marilar Aleixandre e Breada Wall Ryan, a primeira elabora en “auga na lúa” unha visión quimérica da emigración simulando aquela que a miúdo é presentada como idílica fronte á penuria e a opresión nos países de orixe das emigrantes. O poema oscila entre a fantasía dunha nova vida na lúa e a realidade apegada á terra das mulleres africanas que deben andar quilómetros para recoller auga. A resposta de Breada Wall Ryan retoma a idea de Aleixandre do periplo e devólvea á experiencia de perda e desarraigo que supón a emigración: “Migrating birds return in nesting season. /We who have no wings/ must trek always onwards.” [As aves migratorias volven na época de aniñar/ Nós que non temos ás/ debemos camiñar sempre cara a diante] (113).

16

Pola súa banda, Gonzalo Hermo explora as connotacións da Outra na cultura a través da figura da estranxeira, problematizando a relación do propio eu lírico con ela nun proceso de loita interna: “A estranxeira coloca unha máscara e féreme a man/ doe apenas pero a carne xamais cicatriza./ Permanece marcando. / Escribe por min.” (103). Keith Payne toma parte do imaxinario de Hermo na súa resposta, “The Outsider Watches the Woods from Her Room” [A estranxeira mira o bosque dende o seu cuarto], no que a protagonista permanece nun ambiente claustrofóbico. A cita de Manuel Rivas coa que abre, e que alude á dona do prostíbulo que aparece en *O lapis do carpinteiro*, determina o contexto. Tamén María do Cebreiro e Mary O’Donnell achegan un enfoque de xénero á realidade da emigración, conectándoa coa situación de explotación sexual en contextos como o “O barrio das chinesas”, en Barcelona, ou o barrio vermello de Ámsterdam, respectivamente. Ambas as poetas traballan a mirada sobre a Outra, a identificación e o alleamento, a exploración e a empatía. María do Cebreiro interrógase: “E se as chinesas nunca foron nós,/ pregúntome por que podemos velas.” (116); e O’Donnell conclúe cara ao final do seu poema “I know then I am no different” [Sei entón que non son diferente] (123).

A antoloxía pecha cunha reflexión de Catherine Phil MacCarthy sobre a súa aproximación ao poema de Mohamed Ahmed Bennis. A poeta irlandesa

desenvolve para nós o proceso creativo que supón a interpretación do poema servíndose doutras pontes (o inglés e o español), mostrando o estímulo para o seu propio poema. Dita achega metaliteraria reforza a idea de intercambio e diálogo creativo que sustenta o proxecto de Manuela Palacios e alimenta a curiosidade da lectora por eses mecanismos que activa a tradución e maila poesía. Unha das maiores riquezas de *Migrant Shores* é a diversidade de perspectivas que ofrece sobre a diáspora a través deste diálogo creativo e intercultural, no que a literatura árabe expande os horizontes da xa transitada comunicación entre a literatura galega e irlandesa. A linguaxe poética revélase aquí como un recurso frutífero para a reflexión e a empatía. Resoan, como se dun lema se tratase, os últimos versos de Sarah Clancy na súa resposta á poeta Aicha Bassry: “please come poet with your poems and your art/ come with your hope in the future/ we have never needed you so much.” (66) [ven, por favor, poeta, cos teus poemas e a túa arte/ ven coa túa esperanza no futuro/ nunca te necesitamos tanto].

Lorena López López

Centro de Estudos Galegos de Gales, Universidade de Bangor